

Berriro ere XVII. mendeko krisiaren inguruan: hurbilketa historiografiko bat

Gartxot Fidalgo Urain
Historian graduatua

XVII. mendeko krisiak azken hamarkadetan berrikusketa sakona jasan duen arren, urte askoan ikerketa ugariaren iturburu izan zen. Ideia hau, Bigarren Mundu Gerra osteko Britainia Handiko historiografia marxistaren baitan izan zen sortua, feudalismoaren eta kapitalismoaren arteko trantsizioaren inguruko eztabaidaren testuinguruan. 1950eko hamarkadaren amaieratik, gero eta arreta handiagoa jarri zitzaion XVII. mendearen erdialdeko matxinadei, eta krisiari buruzko pentsamendu eta kontakizun tradizional batzuk bertan behera utzi ziren. Artikuluak aipaturiko «krisi» nozioaren sorrera eta bilakaera historiografikoa jorratzea du helburu lehenik. Bestetik, irakurketa bibliografiko horren ildoan, gaur egunean «krisi» izendapenak izan dezakeen erabileraren inguruko ikerketa gauzatu da.

GAKO-HITZAK: Historiografia · Berrikuspena · Krisia · Ekonomia · XVII. mendea.

Once again about the crisis of the seventeenth century: a historiographical approach

Although the idea of the seventeenth century crisis has suffered a intense review during the last decades, for many years it has been the source of numerous historical researches. This idea was created within the debate of the transition from feudalism to capitalism carried out by the british marxist historiography of the Second World War postwar period. Since the late 1950s, a growing attention was paid to the revolts of the middle of the century and some traditional thoughts and tales about the crisis were eventually abandoned. The main goal of the article is to draw a landscape of the already named crisis notion's background and its respectiv bibliographical trajectory. On the other hand, the article seeks to understand the practical application of the notion in nowadays researches.

KEY WORDS: Historiography · Review · Crisis · Economy · 17th century.

1. Sarrera

«Denbora askoan zehar Aro Berriko gogoeta historiografikoak jorratu duen argudio iskanbilatsuenetako bat izan den arren, XVII. mendeko krisia ikergai higatua da gaur, xahutua eta modaz kanpo dena» (Benigno, 2000: 47).

XX. mendearen azkenetan Benigno ikerlariak XVII. mendeko krisiaren inguruko eztabaidaren egoera ezaugarritzeko hitz hauek erabiltzearen harira, urte askoan ikerketa ugariaren iturburu izan da aipatutako krisiaren ideia, Aro Berriko ikergaien sailean *super-star* (Fernández Albaladejo, 1983: 369) bat izanik. Ildo horretan, XVII. mendeko «krisi orokorra»ren ideiak mende ilun eta goibel baten irudia aurkeztu izan du, etengabeko epidemia, izurrite, gerra eta bestelakoez osaturiko irudi bat. Baina irudikapen horren ezaugarri esanguratsurik izan bada, hori errebolta eta matxinadena izan da. Jada garaikideak ohartu ziren bezala, mendearen erdialdeko errebolta eta iraultza olatuek Europa osoa errotik astindu zutelako irudiak garrantzia handia izan du.

XVII. mendeko krisiaren nozioa beraz, ez da soilik ikergai zehatz baten inguruan antolatuta, ezta izaera desberdinetako arazoaren argitzean ere, nozioa epealdi oso bateko gogoeta anitzen muinean kokatu da, epe luzeko beheraldi edota «tristura» (Romano, 1964: 37) bat ezaugarrituz. Era horretan, XVII. mendeko krisiak, hein batean, XVI. menderako Errenazimentuak edota XVIII. menderako Ilustrazioak izandako funtzioa bete du; hots, mende bateko gai nagusi bilakatu da, epe osoari gorpuzkera eta izaera propio bat emanez.

Horrela, lanaren lehen helburua izan da XVII. mendeko krisiaren inguruko eztabaida historiografikoa ezaugarritzea, norabide historiografiko desberdinak ikerketa historiko ororen erdigunean kokatzen baitira. Era berean, XVII. mendeko krisiaren eztabaida historiografikoaren ezaugarritzeaz gain, eztabaida horren arrakastaren zergatien inguruan sakondu da, eztabaidaren higatze-prozesua jorratzearekin batera. Azkenik, krisiaren ertz ekonomikoa abiapuntu hartuz, nozioak gaur eguneko testuinguru historiografikoan izan ditzakeen aukera eta mugen inguruko deskribapen bat osatu da.

2. «XVII. mendeko krisi orokorra»ren nozioaren jatorria eta lehen eztabaida

Errenazimentua eta Ilustrazioa ez bezala, XVII. mendeko krisia eraikuntza intelektual berria da, XX. mendearen bigarren erdialdean sortu, eta, nolabait, garaiko «krisi» nozioaren inguruko gogoeta sakon baten parte dena. Hala ere, denbora luzean zenbait herrialdetako historiografiek mende horrekiko irudi ezkor hori ukatu dute. Frantzian zehazki, Richelieu, Colbert eta Molière bezalako *Grand Siècle* delakoaren testuinguruan, ukatu egingo dute krisi politiko eta sozial sakona eta beheraldi ekonomikoa dituen epealdiaren irudia. Horren ondorioz, mendearen lehen erdialdea XVI. mendearekin azaltzen jarraitu dute, eta Hogeita Hamar Urteko Gerra eta Fronda bilakatu dira mende loriatsuaren mugarri (Benigno, 2000: 48). Era berean, modernitatearen iturburuko mende bezala ere ulertu izan da, garaiko iraultza zientifikoaren eta kontzientzia-krisi baten gakoan kokatu eta aipatutako irudi ezkorretik aldentuz (Hazard, 1988: 17-21).

Horren ondorioz, eskuliburu frantsesek mendearen lehen erdialdeko krisia Europako hegemoniaren aldaketa gisa azaldu dute, espainiar domeinuaren beheraldia frantziar nagusitasunarekin uztartuz. Eskuliburu ingelesen adibidea oraindik eta esanguratsuagoa da: 1960ko hamarkadara arte ez zen planteamendu tradizionalen aurkako kontakizun berririk egonkortuko, eta mende horretako beheraldi eta borroka sozialen kutsuaren lehen ñabardurak 1970eko hamarkadan agertuko ziren lehen aldiz (Elliot, 2010: 88-91).

Krisiaren inguruko eztabaida historiografia komunista anglosaxoiaren baitan gauzatu zen lehenik, eta, eztabaida adar ideologiko desberdinen partetik oso baldintzatuta egon bazen ere, nabariak izan ziren plazaraturiko ekarpenak. Koiuntura horretan, XVII. mendeko krisiaren zentzu zabal eta malguak Europa mailako eztabaida bateratu baten eraketa ahalbidetu zuen (Elliot, 2010: 88-91). Beraz, krisiaren inguruko gogoetak, herrialde askotako momentu erabakigarriak azpimarratu ez ezik, eremu desberdinetako ikerlari anitzen arteko elkarlana ere sustatu zuen, antzina eremu nazionalera mugatutako ikerketa jarduna erabat zabalduz. Eta, ildo berean, herrialdeen arteko elkarlan horrek historia konparatiboan oinarritutako ikuspegiak sustatu eta egonkortu zituen. Horregatik, irekiera horrek abstrakzio eta erakartze zalantzarriak osatu bazituen ere, zenbait emaitza garrantzitsuren ernamuin ere izan zen.

Lehenengo aldiz XVII. mendeko «krisi orokorra»ren ideia zuzenean Eric Hobsbawmek 1954an *Past and Present* aldizkarian argitaratutako bi artikuluetan agertu arren, izatez krisiaren inguruko eztabaida gerren arteko epealdian sortu zen, eta, zalantzarik gabe, historiografia marxista britainiarraren sorreran bertan du jatorria. 1930eko hamarkadaren lehen erdialdean, Britainia Handian ez zen oraindik izaera marxistako historiografiarik. Lenin, Marx eta Engelsen zenbait idazlan salbu, soilik Bigarren Internazionalen protagonisten idatziak zeuden eskuragarri. Langile-mugimenduaren eta alderdi laboristaren erroak ez ziren-eta izaera marxistakoak, Edward Carpenter eta bestelako sozialista kristauenak baizik (Benigno, 2000: 49).

Hamarkadaren amaieratik, ordea, zenbait aldaketa kualitatibo antzeman daitezke. Arthur Mortonek historiografia marxistaren ildoko Ingalaterrari buruzko lehen eskuliburua idatzi zuen heinean, 1938an zehazki, Moskutik itzultitako Christopher Hill Aro Berriko Ingalaterrari buruz eginiko sobietar ikerketak hedatzen hasi zen uhartean; besteak beste, Sergei Ivanovitx Arkhangelskiren nekazaritza-ikerketak. Hala, Britainia Handiko Alderdi Komunistak antolatutako 1640ko gertakarien hirugarren mendeurrenaren ildoan, Ingalaterraren iragan iraultzailearen inguruko berrikuspen bat idatzi zen. Jardun horretan idatziriko artikulua eta eskuliburuaren zenbateko handi bat Hillek osatu zuen (Benigno, 2000: 50). Lan horietan, XVII. mendearen erdialdeko iraultza ingelesa klaseen arteko borroka gisan azaldu zen, zeinean, merkataritza-burgesiak aristokrazia feudalaren domeinu zaharrarekin amaituko baitzuen. Jada kapitalismoaren jatorrien harira, Maurice Dobbek kapitalismoaren garapena merkataritza-arloan ez ezik, XV. mendean hasi eta XVI. mendean egonkorturiko nekazaritza- eta artisautza-ekoizpen eredu berrietan ere ikusi zuen (Dobb, 1984: 215-218).

Bigarren Mundu Gerraren ondoriozko etenenaren ostean, 1946an argitaratutako Dobben lanak XVII. mendeko egitura ekonomikoen ezaugarritzea eta feudalismoa-

ren eta kapitalismoaren arteko trantsizioa alderdi komunistaren barneko ikerlarien artean hedatu zuen, besteak beste, Hobsbawmn, Hilton, Thompson eta Hillen artean (Hilton, 1982: 7-13). Gerra Hotzeko giroan, alderdi komunistak 1649. urtearen hirugarren mendeurrena zela, orduko gertakizunak kapitalismoaren oztopo ziren harreman feudalen ezabatzean oinarritutako iraultza burges gisan azaldu zituzten. Testuinguru horretan, Paul Sweezyk 1950ean argitaratutako artikuluekin, ikerketa marxista britainiarren erdigune ia bakarra ekoizpen modu feudaletik kapitalistarako trantsizioa bilakatu zen. Sweezyren hurrengo hitzak testuinguru akademikoaren erakusle ezin hobeak dira: «Kapitalismoaren eta sozialismoaren arteko trantsizio-garaian bizi garen heinean, iraganeko sistema sozialen arteko trantsizioek berebiziko interesa lortu dute» (Sweezy, 1982: 43).

Norabide problematiko horrek atentzio gutxi eskaini zion aldaketa iraultzailearen gaiari, argitu beharreko arazo nagusia eraldaketa eta trantsizio ekonomikoa izango baitzen. Ideia horien arrazoiketan, beraz, garrantzi handia izan zuen garaiko klima kulturalak, ezkerreko historiografiak historia ekonomikoa historia politiko tradizionalarekin kontrajarri zuen heinean; garai horretakoa da Hugh Trevor-Roperrek hasitako *gentry* taldearen inguruko eztabaida ere (Fernández Albaladejo, 1983: 369-370). Urte horietan, historialari komunistak itozteko arriskuan zeuden gero eta eskuinerago kokatutako instituzio akademiko eta kultural zurrunen eta joera sektarioko alderdi komunistaren artean.

Komunismoan oinarritutako gizarte-eredu berri batekiko itxaropena lausotu zen heinean, alderdi laboristarekiko ordura arteko urruntasuna murriztu eta elkarlan eta elkarrizketaz jositako epealdi berri bati hasiera eman zitzaion. Elkarlanaren aldeko jarrera berri horren fruitu nagusia 1952an sortutako *Past and Present* aldizkaria izan zen. Barne-elkarlana ez ezik, aldizkari horretatik Europa mailako ikerketen integrazioa eta amankomuneko eztabaidak ere sustatu ziren alde batetik. Eta, bestetik, ordura arte uhartearen izaera bereizgarrian osaturiko ikerketa isolatuak Europa mailako testuinguru historikoan ezartzen hasi ziren (De Vries, 2009: 165-167).

Ez kasualitatez, *Past and Present* aldizkarian bertan aipatu zuen lehen aldiz zuzenki «XVII. mendeko krisi orokorra» 1954. urtean Hobsbawmek. Urte hartan argitaratutako bi artikuluetan Hobsbawmek aurrenekoz krisiaren ideia teorizazio zehatza gauzatu zuen. Artikulua, hein batean, saiakera bat izan zen Europa mailako ikerketa ekonomikoen ekarpenak britainiar eztabaidara barneratzeke, batez ere Frantziako *Annales* aldizkariaren inguruko berritzapen historiografikoen harira.

Hobsbawmen aburuz, XVII. mendean europar ekonomiak krisi orokor bat jasan zuen, ekonomia feudal baten ordezkiko ekonomia kapitalista baten ezarpenaren trantsizio globalaren azken aldia izanik (Hobsbawm, 1983: 15). Horrela, XVII. mendea krisi gisa ezaugarritu zuen, bai Europari bai horren eragin ekonomikoaren menpeko lurralde orori dagokienez. Krisi hori sistema feudalaren barne-kontraesanen ondoriozkoa izatearen harira, Europan zehar oso erantzun desberdinak eragin zituela argudiatu zuen. Krisi ideia ez litzateke atzeraldi ekonomikoaren sinonimo, botere ekonomikoaren kontzentrazio eta izaera kapitalistako metaketaren garai bat baizik, zeinean hierarkia berriak osatuko baitziren, zehazki 1620-1680 epealdian. Horren ustetan, krisiaren ondorio nagusia ez litzateke Mediterraneoan ezarritako

ardatz ekonomikoaren lekualdaketa Iparraldeko eremu atlantiarraren ingurura. Kriaren ondorio nagusia, Holandaren hazkunde-eredu zaharrarekin batera, baliabideen metaketaren eta egitura sozioekonomiko berrietan oinarritutako eredu ingelesaren agerpena izan zen, kapitalismoaren garapenerako oztopo ziren muga feudalak gainditzea ahalbidetuko zuena (Hobsbawm, 1983: 45-55).

Dobek hasi eta Hobsbawmek berak ere erantzun nahi zuen galdera nagusia kapitalismoaren garapenaren erritmoari zegokiona izango zen, funtsean; XV. eta XVI. mendeetako hazkundearen mugak XVII. mendeko kriaren ondorioz gaindituko ziren heinean, kriaren irteeraren eta hurrengo mendearen bukaerako «industria-iraultza»ren arteko hutsune kronologikoa, hain zuzen ere. Norabide problematikoki argitzeko bidean, garai osoa aztertzekeo esparru teorikoki bat ezarri zen, zeina ikerketa ugariaren oinarrian kokatu eta oso erabilgarria izango baitzen (Hobsbawm, 1983: 40).

Sarri, Trevor Astonek 1965ean koordinaturikoki lan-bilduma irekitzen zutelako, Hobsbawmen bi artikuluen irakurketa mugatu bat egin izan da, besteak beste, mendearen erdialdeko erreboltei eskainitako arreta urria erasotuz. Horregatik, zenbait testuingurutan britainiarraren idazlanak XVII. mendeko kriaren inguruko eztabaidaren hasieratzat har daitezkeen arren, beharrezkoa da haren ideiak eztabaidaren lehen epealdi horren barnean ezarri eta ulertzea, ekoizpen moduen arteko trantsizioan oinarritutako lehen fasean, hain zuzen ere. Izatekotan historia konparatu baten ikuspegitik eginikoki lehenengo ekarpena izan zela esan daiteke. Eztabaidaren testuinguru horretan soilik uler daiteke, kriaren gorengo unetzat hartzen zituen arren, mendearen erdialdeko errebolta eta iraultzei eskainitako arreta urria. XVII. mendeko kriaren inguruko eztabaidaren bigarren epealdi batean, ordea, mendearen erdialdeko errebolteak ikerketa eta gogoeten erdigune bilakatu ziren. Une horretan jada, Europako testuinguru kulturala oso bestelakoa zen (Benigno, 2000: 53).

3. Eztabaidaren joan etorrian: «krisi orokorra» eta errebolteak

1956. urtean Sobietar Batasuneko Alderdi Komunistaren XX. Kongresuak sekulakoki eragina izan zuen Britainia Handikoki Alderdi Komunistan afiliatutakoki historialarien artean. Moskutik gidatutakoki bira ortodoxoaren aurrean, Hungariakoki iraultzaren zapalkuntzak Europa osokoki alderdi komunisten barneko iritzi desberdinak areagotu zituen, ordura arteko ilusio asko itzaliz. Testuinguru horretan, britainiar intelektual asko, historialariak barne, 1956-1957. urteetan alderditik atera ziren. Antagonismo soziala gatazkaren esperientzia politikokoki irakurtzekoki behar berriak gizartearen arrazoiketaki-eredu mekanikoki edota funtzionalistak ezabatu eta eragile historikokoki nahi eta jardunean oinarriturikoki irakurketa berriak azaleratu zituen (Benigno, 2000: 53-54).

Ildo horretan, berrioki ere ez da bitxikeria hutsa *Past and Present* aldizkariak *Seventeenth century revolutions* gaiaren inguruko mintegi bat antolatu izana Londresen 1957an (Casals, 2013: 54). Mintegi horretan, historialari marxisten partaidetza ez ezik, bestelakoki joera historiografikokoki ildokoki historialarien partaidetza

ere azpimarratu behar da. Besteak beste, John Elliot, Trevor-Roper edota Lawrence Stone ikerlarien esku-hartzea mugarri garrantzitsua izan zen XVII. mendeko krisiaren inguruko eztabaidari dagokionez, Britainia Handiko historiografia marxistaren elkarlanaren aldeko joera azpimarratu eta historialari berri horien gerizpean eztabaidak izaera berri bat lortu baitzuen. Aldizkariaren azpi-izenburuaren aldaketa aipatutakoaren irudi bikaina da¹.

Hasierako «krisi orokorra»ren ideia marxista esparru akademikoaren atzealde antzuan lurperatu ez izana, atxiki behar zaio historialari ez marxistek eztabaidarako gonbidapena onartzeari, «krisi» nozioaren alde bakarreko irakurketa estutik at, lanketa-esparru teoriko zabal bat eratu zen horrela (Casals, 2013: 54-55). Lehen epealdiko eztabaidaren ikuspegi nagusiez gain, bestelako joera historiografikoek ordura arte landu gabeko ertzetatik jorratu zuten XVII. mendeko krisiaren ikergaia. Zentzu horretan, Trevor-Roperren ekarpenak funtsezkoak izan ziren. Laburbilduz, bi izan ziren ikerlari horren ekarpen nagusiak. Alde batetik, errebolta britainiarrak, ordura arte iraultza burges bezala definitu eta hortaz kapitalismoaren garapenean izaera bereizgarriko gertakizun bezala ulertu izan zirenak, Europa osoko errebolten testuinguru orokorrean ezarri zituen. Bestetik, «krisi orokorra» bera ukatu baino areago, krisiaren izaera politikoa aldarrikatu zuen, pentsalari marxisten irizpide ekonomikoen aurka.

XVII. mendeko krisia Europako monarkia absolutuen hedakuntzaren aurkako erreakzio orokor bat izan zen. Laburbilduz, gobernu-eredu absolutista berriek «estatuaren eta gizartearen», «herriaren eta gortearren» arteko haustura bat eragin zuten. Eredu politiko berri horrek sortutako haustura eta gizartearen egitura tradizionalen ezinegona XVII. mendearen erdialdeko errebolta eta matxinaden bitartez azaleratu zen. Hala, krisiak ez zuen izan kapitalismoaren garapenaren oztopo feudalen gaintitze-prozesu baten barneko izaera ekonomikoa, baizik eta erregetzaren boterearen areagotzeak sorturiko kontsentsu urriaren ondoriozko krisi politiko sakon eta orokorrarena. Hala, egitura feudalen barnean oztopoz beteriko burgesia iraultzailearen izaera bera zalantzan jarri zuen, egoera horren aldeko froga zehatzen urritasunaren argudioaz. Eta, beraz, bere ustetan, frogatu gabe gelditu zen kapitalismoaren garapenerako aurreko egiturekiko haustura sakonaren ezinbestekotasunaren argudioa (Trevor-Roper, 1983: 80-85).

XVII. mendearen erdialdeko Europa osoko erreboltek eragile eta helburu oso bestelakoak izan arren, bere iritziz mota horretako gertakizun horien erdigunean amankomuneko arrazoi bat zegoen; hots, estatu absolutuaren hedakuntza eta horren aurreko erresistentzia.

1960ko hamarkadaren erdialdean Trevor-Roperrek koordinatutako bildumak, zeinak ordura arteko eztabaiden inguruko ekarpen nagusiak biltzen baitzituen, arrakasta handiko ikerketa-esparru bilakatu zuen XVII. mendeko krisia eta, batez ere, mendearen erdialdeko errebolten multzoa. Hillek idatzitako sarreran, jada bizpahiru hamarkadako krisiaren eztabaida balantzan jarriz, ñabardura askoren

---

1. Azpituaren aldaketa 1958ko 14. alean gauzatu zen: aurreko azpituaren, *A Journal of Scientific History*, kutsu ideologiko leunagoko *A Journal of Historical Studies* azpituarekin ordezkatu zen. Era berean, erredaktore-taldean, besteak beste, Lawrence Stone eta John Elliot sartu ziren.

gainerik Mendebaldeko eta Erdialdeko Europak XVII. mendearen erdialdean krisi ekonomiko eta politiko sakona pairatu izanaren adostasun akademikoa aipatzen zen; baita krisi horrek esparru desberdinetan askotariko zeresan eta ondorioak eragin zituela gorpuzten zuen ideia ere (Hill, 1983: 11-14).

Jada 1957ko Londresko mintegian azalduko 1640ko errebolta katalanaren ikerketaren bitartez, Elliotek Trevor-Roperren arrazoiketaren hainbat oinarri kinka larrian utzi zituen. Funtsean, hark egindako ikerketa erregionalen antzerako kasuetan «Gortea» eta «Herria» dikotomian oinarritutako azalpenen zehaztasun urria salatu zuen. Sarri, estatuaren egituren hedakuntzaren kontrako tentsioak gizartean baino gehiago gortetan kokatzen zirela azpimarratu zuen Elliotek. Monarkia Hispanikoaren kasua izaera horretakoa litzateke, periferiako erreboltek, funtsean, egitura estatalen barnean bazterturiko eragileen artean izan zuten eta arrakasta lehenik. Bestalde, monarkia osoko gorte hipertrofiatuena izanik, Gaztelan errebolten arrakastarik ezak erregetzaren hedapenaren eta egitura tradizionalen erresistentziaren arteko erlazio zuzena ukatu zuen (Elliot, 2010: 98-100). Gakoa, beraz, estatuaren ekintza eta horrekiko erresistentzia ikerketa erregionalen bitartez gauzatzea izan zen.

Ellioten ikerketa erregionalen ildoan, 1967-1968. urteetan Johns Hopkins unibertsitate estatubatuarrean *Revolution and Rebellion in Modern Europe* izeneko mintegia antolatu zen, Aro Berriko errebolta sailkatzeko asmoarekin. Ikerketa ugariaren jardunak, errebolta horien sailkapen zehatz bat gauzatzearen ezintasuna azaleratu zuen; antzekotasunen aurrean tokian tokiko desberdintasun eta ñabardurak ugariagoak izanik. Elliotek eginiko ohar trebearen esanetan: «Ereduak era aspergarrian amildu ohi ziren eta dira begirada analitiko baten aurrean» (Elliot, 2010: 99).

Ikerketa erregional edota orokor askoren barnean, ordea, oraindik ere XVII. mendearen erdialdeko gertakizunen izaera bereizgarria aipatzen zen. Helmut Koenigsberger ikerlariak aztertutakoaren harira, mendearen erdialdeko errebolten izaera bereizgarria onartzea sarri akats larri bat izan zen, hau da, krisi aurreko gizarteak egonkor irudikatzea. Industriaurreko gizarte orotan, orekarik eza eta noizean behineko errebolta ohikoak izaten ziren eta (De Vries, 2013: 151). Zentzu horretan, XVII. mendeko errebolta aurreko gizaldiko gertakizunen jarraitutasunean uler zitezkeen. Era berean, eta kutsu marxistatik sortutako iraultzaren definizioaren ondorioz, industrializazio aurreko gizarte orotan klase-gizarteko portaera-ereduak atxikitzeak oker larriak eragin ohi zituen (De Vries, 2013: 165-167).

Roger Merrimanen *Six contemporaneous revolutions* liburua, 1938an argitaratua, mendearen erdialdeko krisi politikoaren inguruko eztabaiden erreferentzia ohikoa izan da. Elliotek zehazki, XVII. mendeko krisiaren «asmakizun»ean ekarpen handiena izan zuen testu bezala zekusan, ildo marxistako ikerketekin batera, Frantzia eta Ingalaterrako gerra zibilen, Portugal, Katalunia, Napoli eta Siziliako errebolten eta Hollandako estatu-kolpearen garaikidetasuna azpimarratzeko saiakera gauzatu baitzuen.

Eztabaidaren testuinguru horretan, jada 1957ko mintegian Elliotek «1560ko krisi orokorra»ren ideiaz ironiarekin mintzatu eta ordura arteko tesien mugak plazaratu zituen, XVI. mendeko bigarren erdialdean hurrengo mendeko gertakizunen

antzeko pilaketa kuantitatibo bat gertatu zelako ideia erabiliz (Elliot, 2010: 102). Norabide historiografiko oso bestelako batetik, Alexandra Dmitrievna Lublinskaia historialari sobietarrak, iraultza burgesaren definizioaren gakoan, Frantziako kasua Ingalaterrako kasuarekin alderatzea oker handia zela adierazi zuen (Lublinskaya, 1968: 327-334). Ivo Schöfferrek, berriz, Holandako kasua aztertzen ari zela, lurralde horretan «krisi» ideia izatea bera zalantzan jarri zuen, Holandaren urrezko aroa izanik (Schöffer, 1985: 83-85).

Niels Steensgaardek, 1970eko hamarkadako «krisi orokorra»ren agortze-kontestuan, krisi delakoa atzeraldi orokor batekin berdintzeko ezintasuna aldarrikatu zuen. Eta arestian aipatutako ikerketa erregionalen norabide berebean, krisiaren eraginak sektore eta lurralde desberdinetan askotariko ondorioak izan zituela baieztatu zuen. Ondorio eta forma antzeko krisia bera, ekoizpen-ildokoa ez ezik, Estatuaren sarreren banaketaren ingurukoa ere izan zen. Eta, garaiko erreboltek amankomunean zerbait izan bazuten, hori estatuaren erreformak sortutako gizarte-desorekaren aurreko erreakzioa izan zen. Ordura arte errebolta edota iraultzei ezaugarritutako kutsu aurrerakoi eta puskatzailearen aurrean, iskanbila hauek zerbait amankomunean izatekotan, aldaketen, berritasunaren aurkako erantzuna izan zen. Merrimanen «sei iraultzak» horrela, Steensgaarden «sei erreakzio» bilakatu ziren (Steensgaard, 1985: 44-47).

4. Eztabaidaren adarkatze- eta higitze-prozesuaren ildoan

Behin ikerketa erregionalen bitartez eredu orokorrak ahulduta, krisiaren inguruko eztabaida agortzeko arriskuan aurkitu zen. Hala ere, «krisi» nozioaren malgutasuna zela eta, norabide berri batzuk hartu eta, 1950 eta 1960ko hamarkadetan proposaturiko kodeetatik urrun azaldu arren, krisiaren ideiak ikerketa ugari sustatu zituen aurrerantzean ere. Testuinguru horretan, Theodore K. Rabben *The struggle for stability* liburua, 1975ean idatzia, garrantzi handikoa izango zen. Bere ustetan, «krisi orokorra»ren tesiak argitasuna baino gehiago, iluntasuna eskaini izan zuen; ikerketak ikuspegia nahastu eta, esparru teoriko edota *framework* bateratu eta erabilgarriak osatzea oztopatu zuen eta. Hala, «krisi» nozioaren arrakasta ordura arte XVII. mendeak izandako ezaugarritze urriaren (*shapeless*) ondorio izan zen (Rabb, 1975: 30).

Rabbek ere XVII. mendearen erdialdetik aurrera Europa aro berri batean sartuko zela ohartarazi zuen. Norabide-aldaketa zehazteko, ordea, krisi aurreko eta osteko aldiak hartu zituen kontuan Rabbek; hau da, fenomeno bera aztertu beharrean, ondorioen azterketa erabili zuen tresna analitiko gisa. Esparru kronologikoaren zabaltze horretan, Paul Hazardek idatzitako *La crise de la conscience européenne: 1680-1715* liburua berreskuratu zuen, horretan, Hobsbawmen 1620-1680 epealdiaren gerizpean arreta urria jasotako mendearen azken hamarkadak jorratu zituen eta. Era horretan, ikuspegi kultural batetik, Hazardek 1680. urtearen inguruan ezarriko du krisiaren hasiera. Hala, Rabben hitzetan, krisiaren orokortasuna autoritatearen ezegonkortasunean oinarritu zen, krisi osteko garaia definizio-elementu nagusia, ordea, autoritatearen egonkortzea izan zen.

Era berean, «krisi» nozioaren definizioari dagokionez, iraganean erabilitako esanahi zabaletatik aldendu eta haren erabilpen zehatza proposatu zuen. Hein batean, asmoa bera iraultzailea zen, ordura arte krisiaren inguruko ezaugarritze, teorizazio eta bestelako jardun intelektual asko gauzatu arren, «krisi» nozioaren definizio zehatzik ez baitzen eman. Laburbilduz, epe laburreko egoera larri bat litzateke krisia, aurreko eta ondorengo garaiekiko desberdina. Rabbek zioen egoeraren larritasunari soilik eskaini izan zitzaiola behar adina arreta. Hobsbawmek berak aurreko krisiekiko desberdintasunak aipatzen bazituen ere, feudalismoaren ustezko oztopoen gainditze osteko egoera oso modu zehaztugabeen zuen azaltzen (Rabb, 1975: 33).

Erabilera zehatz horri dagokionez, hitzaren esanahi tradizionala argigarria izan zitekeela argudiatu zuen. Antzinako grezieraz, «krisi» hitza esparru medikoan erabili ohi zen eta krisiak hil ala biziko egoera bat adierazten zuen. Inflexio-puntu bat adierazten zuen heinean, krisiaren osteko egoeraren garrantzia azpimarratu zuen. Era berean, esanahi horrek inolako kutsu teleologikorik ez izatearen abantaila zuen, soilik aldakortasun-gune bat azaldu zuen heinean (Rabb, 1975: 33).

Eztabaidaren norabide semantiko berri horren barnean, Rabben proposamenaz gain, Randolph Starn historialariak idatzitako «Historians and *crisis*» artikulua beste mugari garrantzitsu bat izan zen. Saiakera linguistiko horien bitartez, lehen aldiz XVII. mendeko krisiaren inguruko eztabaidan «krisi» izendapena bera gogoeta eta ikerketen ikergai nagusi bilakatu zen. Aipatutako artikuluan, Starnek «krisi» nozioaren erabilpen historikoaren azterketa bat gauzatu zuen, krisiak izan zitzakeen erabilera zehatzak argitzeko (Starn, 1971: 3-22). Norabide linguistiko berri hori 1970eko hamarkadan kokatzen zen, jada esan bezala orokortze tradizionalak ikerketa erregional eta kualitatiboan bitartez ahuldu zirenean hain zuzen ere (Shank, 2008: 1090-1099).

Bere artikuluan, Rabben lanaren ildotik, Starnek «krisi» izendapenaren arrakasta, bere esanahi zabal eta malguan kokatu zuen. Horregatik, izendapenaren jatorria ulertzea eta historian zehar izandako bilakaera aztertzea garrantzitsua iruditzen zitzaion, hitzak eta kontzeptuak, iraganeko gertakizun eta eragileak ezaugarritzeko ahalmena izateaz gain, jardun historikoaren igarotzearen ondorioz esanahiz aldatzen baitira.

Ordura arte, ilustrazioaren eta XIX. mendeko teoria soziologikoen bitartez, «krisi» nozioak ezin saihestuzko aldaketaren ikusmolde teleologikoa bildu ohi zuen bere baitan. Progresuaren edota iraultzaren bitartezko aldi berri baten eraketak alde bakarreko kontakizunen nagusitzea baimentzen zuen, zeinean aldaketak eragile jakinen eskutik gauzatzen baitziren. Esate baterako, ikusmolde horretatik, modernizazio bidezko aldaketa oro bere osotasunean burgesiaren ekintza iraultzailearen barnean uler zitekeen soilik; baita modernizazio-eredu bakar baten barnean ere. Hortik Ingalaterrako XVII. mendeko Iraultza Loriatsuari edota *Commonwealth* izeneko egitura errepublikanoari emandako nonahiko garrantzia. Gakoa, ordea, Starnen hitzetan, «krisi» nozioa aldaketaren eta jarraitutasunaren arteko erdibidean kokatzean zetzan, aldaketaren ezinbestekotasuna eta bere izaera iraultzailea lausotuz, eta ezabatuz sarri (Starn, 1971: 3-22).

Horrez gain, «krisi» nozioak metafora gisan izan zezakeen potentzialtasunaren inguruan gogoeta egin zuen. Horrela, izendapen horrek historiaren kontakizunaren eta orokorrean hezkuntzaren arloan aukera handiak eduki zitzakeela arrazoitu zuen Starnek, denbora historikoaren ertz-aniztasuna islatzeko oso erabilgarria izanik.

2003-2004. urteek esanahi sinboliko handia izan zuten XVII. mendeko krisiaren inguruko eztabaidaren belaunaldi zaharren amaierarekin. Bi urte horien joanean, Hobsbawmen «krisi orokorra»ren artikuluko ospetsuaren 50. urteurrena izateaz gain, 1950eko hamarkadan hasitako eztabaidako zenbait kide hil ziren, besteak beste, Trevor-Roper eta Hill. Hala, XXI. mendearen lehen urteen urruntasunetik, paisaia historiografikoaren itxura jada oso bestelakoa zela azpimarra daiteke. Alde batetik, XVII. mendeko krisi orokorraren hausnarketa marxisten erdigune zen iraultza ingelesaren berrikusketa sakona gauzatu zen, «iraultza» nozioa bera baztertzeko joera nagusituz. Beste aldetik, absolutismoaren berrikusketa sakonak erreboltan izaera eta funtzionamenduaren inguruko ideia asko erasotu zituen (Gil Pujol, 2006: 355-356).

Gaur egun, XVII. mendeko «krisi» nozioak oso trataera polarizatua du. Batzuek krisia bera ia ez dute aipatzen. Beste batzuek, krisia bera aipatu arren, mendearen erdialdeko gertakizunei dagokienean erabiltzen dute, baina betiere orokortasun kutsua erlatibizatuz; jada onartutako desberdintasun erregional eta sektorialen ildoan (Munck, 1994: 268-269). Hala ere, mende horretako krisiaren inguruan adostasun orokorrik bada, hauxe da: krisiaren eta iraultzaren arteko harremanaren ideia tradizionalen berrikuspen sakona. Orain dela gutxira arte, iraultza edo errebolta krisiaren azaleratze nabari bezala ulertzen bazen ere, gaur egun krisi-egoeraren eta erreboltaeren arteko harremana badirudi ez dela hain begi bistakoa.

Orokorrean, Ingalaterrako matxinada multzoari emandako garrantzia asko lausotu da. «Iraultza Ingelesa» izendapenaren harira, XVII. mendearen erdialdeko gizartea 1789ko edota 1917ko gatazka eta jardute-ereduekin berdintzearen okerra azpimarratu da. 1960. urtearen inguruan Hillek XVII. mendearen erdialdeko errebolten inguruan ulertutako epealdi ingelesa *The Century of Revolution* (Hill, 2002) liburuaren bitartez azaldu bazuen ere, jada XX. mendearen bukaeran Conrad Russellek *Unrevolutionary England, 1603-1642* (Russel, 1990) izeneko liburua argitaratu zuen. Berrikuspenaren sakonera begi-bistakoa da.

Uhartearen kasuan «iraultza» nozioaren erabilerak orokorrean atzera egin badu, Kontinentean, ordea, momentura arte «iraultza» noziotik oso urrun kokatutako gertakizunei izendapen hori ezarri zaie. Besteak beste, Fronda, Katalunia edota Gaztelako errebolten harira, Europako kasuen izaera iraultzailea baieztatu beharrean, modernitatearen eboluzioaren ideia kanonikoaren berrikusketa gauzatzea izan dute helburu. Modernitatearen kontakizun nagusi horrek Ingalaterra erdigunean kokatu ohi baitzuen, bertako jardute-eredua kontinente osora hedatuz (Gil Pujol, 2006: 358-360).

Zehaztasun kontzeptual berri horren ildoan, «iraultza» bezalako beste izendapen analitiko batzuen berrikusketa gauzatu da. Horrela, burgesiak, absolutismoak eta bestelakoek, kolore bakarreko ikuspegia alboratuz, garrantzia galdu dute ñabarduren

ekarpenei esker. Aldaketari dagokionez, adibidez, tradizioz eraldaketa-inertzia oro burgesiari atxikitu izan zitzaion heinean, ikerketa berrien bitartez berrikuntzaren konplexutasun soziala aldarrikatu da, eta burgesiaren jabego ziren alde bakarreko saiakera iraultzaileak lausotu. Era berean, «absolutismo» izendapenak XVII. mendetik aurrera egonkortutako erregetza modernoaren nonahikotasuna puztu du, gizarteko bestelako eragileekiko alde bakarreko harremanak osatzearekin batera (Gil Pujol, 2006: 358-360).

Berritzapen analitikoaren testuinguruan, Aro Berriko gatazkei dagokienez, ikuspuntu berriek «negoziaketa» edota «sare sozial» izendapenen bitartez, iraganeko istiluak ulertzeko gako tradizionalak baztertu dituzte. Hala, horiek edota errebolta herrikoien ustezko irrazionaltasunaren aurrean, sarri horiek zituzten euskarri ideologiko sendoak azpimarratu dira. Zentzu horretan, pentsamendu errepublikanoek zenbait erreboltatzen izandako garrantzia gutxietsi da agian; ideia errepublikano horiek abstrakzio-eremuan ez ezik, gizartearen irudikari eta jardutean ere izandako pisua pentsatu izan dena baino handiagoa izan da eta (Imízcoz, 2009: 77-81).

Azkenik, XVII. mendearen erdialdeko Europa osoko errebolta anitzen harira, liskar horien baitan autoritatearen kritika sakonean oinarritutako jardunek historialari askoren interesa erakarri dute azken hamarkadetan. Badirudi balido figuraren bitartezko etengabeko salaketa eta haserreaz gain, mendearen erdialdeko errebolten garaian Europa osoko herrialdeetan esfera publikoen hedakuntza nabaria jazo zela; batez ere, autoritatearen kritikaren eta klientela-sare desberdinen arteko propagandaren bitartez (Benigno, 2000: 66-70).

5. Kriaren ertz ekonomikoaren nondik norakoak

Agian «krisi orokor» kontzeptuaren muga handiena Europa osoaren baitan ertz politiko, kultural eta ekonomiko guztiak bilduko zituzkeen prozesu bat osatu nahia izan zen hasieratik. Lanean zehar aipatu den bezala, hasierako begirada zabal horretatik, hamarkaden joanean «krisi» nozioaren perimetroa mugatzeko joera nagusitu zen. Gaur egun, XVII. mendeko krisi orokorraren ideiak baliorik izatekotan, batez ere XVII. mendeko zailtasun ekonomikoaren multzoari dagokiola baieztatu daiteke. Era berean, honakoa litzateke krisi ekonomiko horren baieztapen orokortuena: XVI. mendeko hazkunde-eparearen osteko geldialdi luze eta hedatuaren izaera hurrengo mendean zehar (De Vries, 2013: 156).

Epe luzeko geldialdi horren ideia, ordea, 1950eko hamarkadako krisiaren eztabaida sortu baino lehenagokoa da. Zehazki, 1930eko hamarkadan loratu zen tradizio luzeko Europa osoko prezioen ikerketen testuinguruan kokatzen zen. Prezioen inguruko datu-pilaketa sutsu horrek epe luzeko joerak bereizi zituen Europako ekonomian. Horien bitartez, prezioen igoera eta jaitsiera ziklikoak antzeman zitezkeen. Historia politiko eta kulturalean oinarritutako Errenazimendu, Barroko edota Ilustrazio nozioetatik harago, denbora historikoaren neurtzaile berriak lortu zituen historia ekonomikoak horrela, Europako prezioen hazkunde (A aldia) eta beheraldi (B aldia) faseetan oinarritutakoak. Prezioen gorabeheren lehen ikerketek berehala sortu zituzten joera-aldaketa horien zergatien inguruko galderak, eta are garrantzitsuago, galdera horiek erantzuteko grina.

Earl J. Hamiltonek adibidez, XVI. mendeko prezioen igoera Mundu Berriko zilar-
eskaintza berriaren eta diru-oinarriaren hazkundearen ondorio izan zela argudiatu
zuen. John M. Keynes ekonomialariaren idazlanen ildo berean, Hamiltonek
XVI. mendeko prezioen iraultza (A aldia) etekin-aukera anitzez betetako inflazio-
garaitzat ikusi zuen, garai horretan kapitalismo modernoa sortuko zelarik. Beraz,
XVII. mendeko prezioen jaitsiera (B aldia), zilar-jarioaren eta txanpon-euskarriaren
uzkurtzearen ondorio soila izan zen (Hamilton, 1938: 168-170). Baina hori ez zen
prezioen beheraldiaren inguruko interpretazio bakarra izan. Kondratieff zikloen
interesetik abiatuta, Joseph A. Schumpeterrek aldarrikatu zuen industriaurreko
gizarteetako beheraldi-epeak berrikuntza-garaiak izan ohi zirela. Ekonomiaren
beheraldi eta uzkurtzeen testuinguruan, berrikuntzak barneratzeko gai ziren eragile
eraginkorrenak biziraun baitzuten, «suntsipen sortzailea» izeneko prozesuaren
barruan (Schumpeter, 2002: 81-87). Horrela, XVII. mendeko lehen erdialdeko
prezioen gainbehera bortitzean etorkizuneko hazkunde-fasearen euskarriak ezarri
ziren ikerlari horren aburuz.

Bitxia eta interesgarria da XVII. mendeko krisiaren ezaugarritzearen inguruko
eztabaida ekonomikoaren alderdi hau, Izurrite Beltzaren gerizpeko XIV. mendeko
krisiaren antzera, krisia beheraldi eta antzutasun-garai edota etorkizuneko
oparotasunaren oinarri bezala ulertzearen arteko bi interpretazioen kontrajartzea
azaleratu baitzen. Ekonomialari gehienek, ordea, prezioen gorabehera hutsetatik
harago, XVII. mendeko krisiaren gorpuzkera ekonomikoa antzemateko ekoizpen- eta
kontsumo-aldagaiak ikertu zituzten berehala. Zentzu horretan, lehenengo pausoa
prezio-gorabeherak garaiko gizartearen eskaintza eta eskaeraren testuinguruan
ezartzea izan zen. Frantziako *Annales* aldizkaritik, XVII. gizaldiko prezioen jaitsiera
XVI. mendearen amaierako krisi malthustarraren txanponaren beste aldea zela
ulertu izan zen, XVII. mendeko populazioaren beherakadaren ondorioz, baliabideak
soberan egongo baitziren (Ladurie, 1974: 51-53).

Gaur egunean, ordea, eremu akademikoan bestelako arazoiketak dira nagusi.
Hornigaien krisiak garrantzitsuak izan arren, azken aldiko ikerketen arabera, mota
horretako arazoak ez ziren epe luzeko joera demografikoak azaltzeko gai. Hala,
azken hamarkadetan, gizarte-egituren kanpoko faktoreak azpimarratu izan ohi
dira eta aldaketa klimatikoaren eta horren eragin globalaren inguruko begirada
historikoei garrantzi handia lortu dute (De Vries, 2014: 372-374)². Ikerketa hauen
harira, frogatu da nola Izotz Aro Txikia izeneko fenomenoaren baitan, Aro Berrian
zehar mundu osoan edo, behintzat, eskualde askotako tenperaturek beherakada
jarraitu bat jasan zuten, hondamendi natural ugariarekin batera. Hotzaldi orokortu
horren zergatiak nahasiak izan arren oraindik, Aro Berriko tenperatura eta klima
baxuenak XVII. mendean zehar kokatu ziren, fenomeno horrek krisiarekin izan
zezakeen harremana iradokiz. Izotz Aro Txikia deituriko fenomeno, beraz, «krisi
orokor» nozioaren aliatu bilakatu da azkenaldian. Parker ikerlariaren hitzak erabiliz:
«Gaur egun ez da Krisi Orokorraren inguruko ekarpen sinesgarririk garaiko baldintza
klimatikoaren inpaktua baztertu dezakeenik» (Parker, 2008: 1077). XVII. mendeko

2. Ildo horretan kokatu beharko genuke, orobat, eta besteak beste, berriki argitaratutako P. Blom-
en (2019): *Nature's Mutinity. How the Little Ice Age of the Long Seventeenth Century Transformed the
West and Shaped the Present*, W.W. Norton & Company, Londres, egungo krisi klimatikoarekiko loturak
azpimarratzen dituena, gainera.

krisiaren azterketan Izotz Aro Txikia delakoa ezin saihestuzko aldagai bilakatu baita, nahiz eta errebolta edota bestelako nozioekin lez, klimaren eta krisiaren arteko erlazioa kausazkoa barik korrelaziozkoa dela azpimarratu ohi den.

Prezioen, populazioaren eta ekoizpenaren inguruko datuek, XVII. mendeko lehen erdialdea ezaugarritzeko lan-esparru amankomun bat ezarri zuten heinean, iraganeko zenbait ideia baieztatu eta epe horretan atzeraldi orokor bat jazo zela adierazi zen. Atzeraldi orokor hori, ordea, berdindu zitekeen krisi orokor batekin? Immanuel Wallersteinen erantzuna ezezkoa izan zen. Bere aburuz, XVI. eta XVII. mendeetako ekonomiaren bira ziklikoak ezin zitezkeen krisi orokortzat ulertu, A aldia eta B aldia deiturikoak bereizten bazituen ere, XVI. mendeko kapitalismoaren sorrera mugari izanik, XVII. mendeko gertakizunen jarraitutasuna azpimarratu baitzuen (Wallerstein, 1979: 490-502). Frederic E. Wakemanen esanetan, ordea, XVII. mendeko atzeraldia krisi global baten sinonimo izan zen, eta Txinako Ming dinastiaren gainbehera ulertezina zen Europako zilar-trukearen gainbehera edota Izotz Aro Txikia azalpen bateratu batean uztartu gabe (Wakeman, 1986: 22).

Krisi ekonomikoaren ideia feudalismoaren eta kapitalismoaren arteko trantsizioaren interpretazio marxistaren barnean sortu zen arren, gaur egun, mota horretako interpretazioek arazo asko dituzte beren zutarriak mantentzeko. Alde batetik, marxismoaren materialismo historikoan fedea galdu eta Britainiar Industria Iraultza ekonomia modernorako bide bakartzat hartzen zelako ideia lurrundu den heinean, XVII. mendeko gertakizunek garrantzia galdu dute. Beste aldetik, Kenneth Pomeranzek eta bestelakoek Europaren *Great Divergence* erabakigarria XIX. mendean kokatu izanagatik, ustez XVII. mendeko Ingalaterrako aldaketek izan zuten izaera iraultzaile eta bereizgarria lausotu da (Pomeranz, 2000: 4)³.

Krisiaren interpretazio marxistaren herdoiltzea nabaria izan arren, XVII. gizaldiko krisi ekonomikoaren izaera ezaugarritze aldera, Hobsbawmen 1954ko bi artikuluak argigarriak izan ziren oso historialari ez marxista askorentzat. Bi izan ziren krisiaren inguruko problematika argitzeko historialari marxistak eginiko ekarpenak. Alde batetik, krisiak berak egoeraren berreskurapenerako konponbideak sortu zituela, etorkizuneko hazkunde-eredu berriaren oinarriak ezarriz. Eta, bestetik, konponbide horiek tokian tokiko ekonomietan oso bestelako gorpuzkerak bereganatu zituztela (Hobsbawm, 1983: 65-66).

XVII. mendearen lehen erdialdea aldaketa ekonomiko sakoneko garaia izan zen Europa osoan zehar. Garai horretako gainbeheraren paradigma Monarkia Hispanikoa izan da urte askoan zehar. Kontakizun kanonikoaren arabera, penintsulako merkataritza-balantza desorekatua eta lurralde zabalen mantenuak eragindako gastua, Ameriketatik iritsitako zilarraren eta Gaztelako baliabideen xurgatzearen bitartez mantendu zen. Egoera hori, ordea, XVII. mendearen lehen erdialdean aldatuko zen, metropoliaren oinarritzko sostengu zen koloniekiko merkataritzaren gainbeherarekin batera (Hamilton, 1938: 172-173). Orainaldiko ikerketen begiradaren bitartez, esan liteke oraindik ere metropoli gaztelauaren eta kolonien arteko XVII. mendearen lehen erdialdeko merkataritza-gainbehera hori gaizki

3. «We cannot understand pre-1800 global conjunctures in terms of a Europe-centered world system; we have, instead, a polycentric world with no dominant center».

aztertu izan dela. Zehazki koloniei dagokienez, tokian tokiko jaitsiera orokortuaren ondoriozko ekonomia uzurtu zelako ideia baztertu da, kolonietako leku askotan joera demografikoak ustezko beheranzko joerara egokitzen ez direlarik. Era berean, zilarren ekoizpenaren ustezko gainbehera ere berrikusi da, leku askotan mende horretan zehar zilar-ekoizpena bere horretan mantendu edota hazi zelarik. Metropoliarekiko merkataritzaren zenbatekoa jaitsi bazen ere, hori Europako bestelako potentzien agerpenarekin eta kontrabandoaren garrantziarekin lotu ohi da gaur egun (Klein, 2017)⁴.

Laburbilduz, XVII. mende amerikarra hazkunde-garaitzat hartu da azken hamarkadetan. Ruggiero Romanoren *Coyunturas Opuestas* liburua mugarririk izanik, mende horretan koloniek egituraketa autonomoago baten oinarriak ezarri zituzten, erregetzaren sarreren ehuneko handiago bat kolonietan bertan geratzearekin batera (Romano, 1993: 13-29).

Bestalde, Fernand Braudelek, XX. mendearen erdialdean ikertutakoaren harira, XVII. mendeko krisi ekonomikoaren joanean Europako ardatz ekonomiko nagusia hegoaldeetik iparraldera igaro zela argudiatu zuen (De Vries, 2009: 175-176). Antzemate horren orokortasuna egokia izan arren, badira azpimarratu beharreko zenbait ñabardura. Izan ere, ardatz ekonomikoen lekualdaketa huts bat baino zerbait gehiago izan zen, Mediterraneoan sakonago gauzatu arren, atzeraldiko-joera hori iparraldean ere sentitu baitzen.

Era berean, ekonomialari askok zalantzak izan zituzten Aro Berriko epealdi horretako europar ekonomia batez hitz egiteko orduan, toki batzuetako atzeraldia eta beheraldia beste toki batzuetako hazkundearekin alderatu baitzen. Europako ekonomiak sare amankomun batean biltzeko joeraren aldeko ikerlari bat, honezkero suma zitekeen bezala, jada aipatutako Wallerstein izan zen. Haren ustetan, XVI. gizaldian etorkizuneko estatu nazionalen eskutik, kapitalismo modernoaren euskarriak ezarri baitziren Europa mailan. Braudelek, ordea, «mundu-ekonomia» delako hori estatu lurraldeetan baino areago, hiriguneetan ezarri zuen. Mediterraneoan ikergai hartuta, Aro Berriko joera ekonomikoak deszentralizazio eta zentralizazio nozioen bitartez aztertu zituen. Horrela, XVII. mendean zehar, ordura arte Mediterraneoan hiriguneetan ezarritako ardatz ekonomikoa Iparraldeko Atlantikoko hiritara pasa zen. Ardatz ekonomiko nagusiaren lekualdaketa hori Genovaren gainbeheraren eta Amsterdamen loraldiaren bitartez irudikatu zen (De Vries, 1979: 175).

Braudelen arrazoiketa horretan, ordea, XVII. mendeak jarraitutasun-kutsu handia luke, garaiko aldaketa nagusia botere ekonomikoa hiri batetik beste batera igarotzea izan zen eta; hiri-eredu eta egiturek inolako aldaketa kualitatiborik jasan gabe. Besteak beste, Jan de Vriesen ustetan, XVII. mendean gauzatutako hiri-sareen aldaketa hori sakonagoa izan zen. Hala, garai horretan hiri-eredu polinuklear batetik gune bakarreko urbanizazio-eredurako trantsizioa sakondu zen Europako ekonomian bere osotasunean (De Vries, 1979: 154-156).

---

4. Ildo berean, mugarririk garrantzitsua eta lehenetarikoa izan zen M. Morineau-ren (1985) *Incroyables gazettes et fabuleux métaux. Les retours et trésors américains d'après les gazettes hollandaises (XVI-XVIII siècles)*, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris.

Izan ere, populazioaren eta urbanizazioaren ikuspuntutik, XVII. mendearen lehen erdialdean gorabehera handirik gabeko epe luzeko joeretan aldaketa bortitzak nabari zitezkeen. Biztanleriari dagokionez, XVI. eta XVII. mendeak bere osotasunean hartuta, aldaketa sakon bakarra XVII.aren lehen erdialdean jazo zen, garai horretan, Europa ipar-mendebaldeko populazioa Mediterraneo eremukoaren erdiki bat izatetik bi heren izatera iritsi baitzen. Urbanizazioari dagokionez ere, epe luzeko joeretan aldaketa sakonak XVII. mendearen lehen erdialdean pilatu ziren, eta, norabide berean, ipar-mendebaldeko hiriguneen sarea Mediterraneo eremukoaren % 60 izatetik, % 112 izatera igaro zen. Europa ipar-mendebaldeko eremu zehatz horretako hazkundera hazkunde-inertzian bildutako hirien populazioaren pilaketan oinarritu zen nagusiki. Berrito ere, de Vriesen dozena bat hitz, norberak jarraian uztartutako hamaika azalpen baino argiagoak dira: «Aro Berri osoan ez da berrogeita hamar urteko garairik, zeinean hiri-sareek horrelako berregituraketa latzik jasan zutenik» (De Vries, 2009: 180).

Hiri-sare berri horien ondorioen inguruan, 1950eko hamarkadako krisiaren lehen eztabaidaren garai berean, bi ikerketa-norabidek XVII. mendea ikerketa-jardunen erdigune bilakatu zuten. Alde batetik, ekonomialarien artean ekonomia kapitalista babestu edota sustatu zuten instituzioen garapenarekiko interesa sortu zen. Eta, bestetik, batez ere soziologiaren adarretik, Aro Berriko gobernu-aniztasunetik nazio-estatu bakarrerako homogeneizazio-prozesua beste ikergai garrantzitsu bat bilakatu zen. Krisiaren eztabaidarekin zuzeneko loturarik gauzatu ez arren, kezka akademiko horien testuinguruan, XVII. mendea aztertu zen, orobat.

Hein batean, Daron Acemoglu, Simon Johnson eta James Robinsonek 2005ean idatzitako artikuluak bi ikerketa-norabide horien garapenak biltzen ditu, eta datu kuantitatiboz gorpuztutako hiru baieztapenetan laburbil daiteke. Lehenik, Atlantikoko trukearen loraldiak inguruko hiri eta portuetako merkataritza-elkarteak sendotu zituela. Bigarrenik, merkatarien interesen menpeko hiri-sareen bitartez eraketa-prozesuko estatu modernoetan beraien interesak murgiltzeko gai izan zirela, nagusiki negoziaketaren bitartez. Azkenik, negoziaketa horien arrakastaren ondorioz, estatu modernoak hazkunde ekonomiko kapitalistarentzat aproposak ziren egiturak ezartzeko gai izan zirela. Funtsean, antzekotasun nabaria du hipotesi horrek 1954an Hobsbawmek plazaratutakoarekin; hots, truke-metaketa instituzio eraldaketak bultzatu eta krisiaren konponbidearen oinarriak ezarri zituelako ideiarekin (Acemoglu, Johnson eta Robinson, 2005: 562-564).

Holanda eta Ingalaterrako merkataritzen hazkundera, ordea, ez zen jada aipatutako merkatuen uzkurketa-prozesutik kanpo geratu. 1618-1621 epealdian jazotako merkataritza-geldialdia Europako beste eremuetako ekonomiek bezainbeste sentitu zuten bi lurralde horiek, baina, beste kasuetan ez bezala, uzkurketa-garaian merkatuak babestu eta areagotzeko oinarriak ezartzeak ahalbidetu zuen horien berreskurapen azkarra eta eraginkorra. Era berean, nazioarteko merkataritzari eskaini zaion arreta handia izan arren, funtsean, Europa barneko komertzio-jardunak ezarri zituen etorkizuneko hazkunderaren euskarri sendoenak. Merkataritza eta teknologia-berrikuntzak instituzio-mailako abantailekin uztartu zituzten merkataritza-elkarte nagusiak konpainia pribatuak izan ziren. Asiako

eta Mundu Berriko merkataritza bereganatu bazuten ere, halakoen berrikuntzak Europa bertako joera berrien barnean sortu ziren. Garai horretan, Atlantikoko merkataritzaren dibertsifikazio-prozesuarekin batera, zeinean iberiar monopolioaren aurrean Europa iparraldeko itsas potentziek merkatu-nitxo ugari lortu baitzituzten, berrikuntza ugari jazo ziren merkataritza-ardatz berri horien barnean; besteak beste, prezio baxuagoko produktuen ekoizpenaren, merkataritza politika eta legedi berrien, eta kapital metaketaren inguruan (De Vries, 2009: 187-188).

Azkenik, urruneko merkataritza-jarioak hazkunde eta kapital-metaketen areagotzean izandako garrantzia ezeztatu gabe, tokian tokiko egitura soziopolitikoaren aldaketan eragin sakonagoa izan zituen XVII. mendearen lehen erdialdean landa-manufaktura eta kontsumo-merkatu berrien agerpenak, antzinako hazkunde-eredua ez bezalako hazkunde-eredu baten euskarri edota «suntsipen sortzaile» delako bat ezarri zuten neurrian (Schumpeter, 2002: 472).

6. Azkenengo gogoetak

Britainia Handiko historiografia marxistaren barnean sortutako krisiaren inguruko eztabaidak jardute historiografikoaren amankomuneko ezaugarri batzuen erakusle dira. Alde batetik, XVII. mendeari «krisi orokorra»ren izaera emanagatik, eztabaida horiek Britainia Handitik haragoko ikerketa konparatiboak sustatu zituzten. Era berean, materialismo historikoaren trantsizio ekonomikoaren zurruntasunaren eta ezinbestekotasunaren gainera, zeinetan kapitalismoaren jatorri zehatzaren bilaketa lausotu baitzen, jada Hobsbawmek azpimarratutako zenbait elementu garrantzia dute gaur egungo krisi berrikusian. Lanaren helburuen ildoan, funtsezkoa da ikergai historikoen bilakaera historiografikoa garaiko ezaugarri eta baldintzen arabera ulertzea.

Jada aipatutako Romano ikerlariaren esanetan, «ikerketa bihurgunez beteriko labirinto bat da, ez lerro zuzen soil bat» (Casals, 2013: 53). Hurbilketa historiografiko ororen helburua ez baita ekarpen zuzenak eta okerrak bereiztea, edota gaur egunaren argitan iraganeko idazlanen baztertzea aldarrikatzea, zuzentasunaren izenean. Hurbilketa historiografiko ororen helburua ikerketak dagokien testuinguruan kokatzea da, gaur egunaren garapenetik eduki zitzaketan okerrak adieraziz, baina betiere eginiko galderak eta perspektibak bere horretan ezaugarrituz.

Funtsean, lan honen aztergaia bada beste irakaspen orokor baten isla, zeinak jardun historikoa bere osotasunean baldintzatzen baitu. Irakaspen hori denbora historikoaren ingurukoa da. Historialarien buruhauste nagusiak denbora historikoaren ingurukoak izan ohi dira, jarraitutasunaren eta hausturaren arteko betiereko dilema. Zentzu horretan, «krisi» nozioa malgutasun handikoa dela ikusi da, aldaketaren eta inertiaren arteko erdibidean koka daiteke-eta. Mota horretako gogoeten testuinguruan, 1970eko hamarkadan hasitako ikerketa linguistikoek funtsezko elementu bat azaleratu zuten, izendapen historikoen mugikortasuna, hain zuzen ere. Iragan historikoa ezaugarritzeko erabiltzen diren nozioek beren erabileraren jatorrian testuinguru kultural zehatzetan sortu eta denboran zehar esanahia aldatu izan baitute.

Izendapen analitikoaren berrikuspen sakon horren gerizpean, «iraultza», «ilustrazioa» edota «berpizkundera» bezalako nozioek garrantzia galdu dute, edo behintzat, berrikuspen-saio bizien helburu izan dira. Hein batean, mota horretako izendapenek historia denbora multzo bereizi eta monolitikoaren artean banatzea eragiten dutelako. «Krisi» nozioak, ordea, esan bezala, berrikuspen-jardute horien ostean ere bere erabilgarritasuna egonkortzea lortu du, eta, kontakizun historikoaren baitan, nolabaiteko egokitasunez dirau.

Ildo berean, XVII. mendeko krisiaren izaera orokorrak behin betiko erasoak jaso ditu, batez ere tokian tokiko ikerketa enpirikoaren bitartez, Angel Casalsek egindako gogoeten harira, «krisi orokorra»-ren ideiak eduki enpirikoak bainoago, teorikoak izan baitzuten euskarri oro har, ikerketa-esparru bat zehaztuko lukeen instantzia amankomun bat (Romano, 1993: 145). Hala ere, XVII. mendeko krisi ekonomikoari dagokionez, izaera orokorraren ideiak inoiz baino onarpen handiagoa duela esan daiteke, nahiz eta 1950eko hamarkadan garatutako tesi marxistatik kanpo izan. Alde batetik, Izotz Aro Txikiaren oinarritik, garaiko krisiaren izaera orokorra baieztatu da, betiere ezinbestekotasunak baztertuta, eta tokian tokiko desberdintasunak eta ñabardurak ezeztatu gabe. Ez da harrizkoa eta, egungo krisi klimatikoaren testuinguruan, iraganeko beste krisi horren alderdi klimatikoak ere azpimarratzea. Eta, bestetik, garaiko hiri-sareen eta merkataritzaren gorabeherak aztertuz, XVII. mendeko krisia eraldaketa eta berregituraketa ekonomiko sakonen oinarriak ezarri zitueneko garaitzat ulertu da. Hori dela eta, azken hamarkadetako ikerketa ekonomikoaren testuinguruan, XVII. mendeko krisiak badu oraindik ere zeresana. XX. mendearen bigarren erdialdetik krisiaren inguruko eztabaidetan parte hartu zuen ikerlari baten esanetan: «Hala, erlatiboki epe laburrean, eremu jakin batean mugatutako botere ekonomikoaren metaketa, horren presioa Europako beste lurraldeetara hedatu zelarik. Gertakizun horiek egiazkoak izan ziren, baita orokorrak, beraz, izen bat merezi dute» (De Vries, 2009: 194).

Beraz, historia ekonomikoaren arlora begira, «krisi» nozioak badu oraindik erabilgarritasunik, eta XVII. mendeko krisia, ñabardurak ñabardura, garaiko errealitate ekonomiko askotarikoak biltzeko izendapen erabilgarria da oso.

Bibliografia

- Acemoglu, D.; Johnson, S. eta Robinson, J. (2005): «The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change and Economic Growth», *American Economic Review*, 95, 3, 546-579.
- Benigno, F. (2000): *Espejos de la Revolución*, Crítica, Bartzelona.
- Blom, P. (2019): *Nature's Mutiny. How the Little Ice Age of the Seventeenth Century Transformed the West and Shaped the Present*, W.W. Norton & Company, Londres.
- Casals, A. (2013): «La crisis del siglo XVII: ¿de imprescindible a inexistente?», *Vinculos de Historia*, 2, 51-65.
- De Vries, J. (1979): *La economía de Europa en un periodo de crisis. 1600-1750*, Cátedra, Madril.
- , (2009): «The economic crisis of the seventeenth century after Fifty Years», *The Journal of Interdisciplinary History*, 40, 2, 151-194.

- , (2014): «The Crisis of the Seventeenth Century: The Little Ice Age and the Mystery of the Great Divergence», *The Journal of Interdisciplinary History*, 44, 3, 369-377.
- Dobb, M. (1984): *Estudios sobre el desarrollo del capitalismo*, Siglo Veintiuno Editores, Madrid.
- Elliot, J. (2010): *Europa y el mundo de ultramar (1500-1800)*, Editorial Taurus, Madrid.
- Fernández Albaladejo, P. (1983): «Veinticinco años de debate sobre la crisis del siglo XVII», in T. Aston (koor.), *Crisis en Europa 1560-1660*, Alianza Editorial, Madrid, 368-386.
- Gil Pujol, X. (2006): *Tiempo de política. Perspectivas historiográficas sobre la Europa moderna*, Universidad de Barcelona, Bartzelona.
- Hamilton, E.J. (1938): «The Decline of Spain», *The Economic History Review*, 8, 2, 168-179.
- Hazard, P. (1988): *La crisis de la conciencia europea*, Alianza Editorial, Madrid.
- Hill, C. (1983): «Introducción», in T. Aston (koor.), *Crisis en Europa. 1560-1660*, Alianza Editorial, Madrid, 11-14.
- , (2002): *The Century of Revolution. 1603-1714*, Routledge Classics, Londres.
- Hilton, R. (arg.) (1982): *La transición del feudalismo al capitalismo*, Crítica, Bartzelona.
- Hobsbawm, E.J. (1983): «La crisis del siglo XVII», in T. Aston (koor.), *Crisis en Europa. 1560-1660*, Alianza Editorial, Madrid, 15-72.
- Imízcoz, J.M. (2009): «Las redes sociales de las élites. Conceptos, fuentes y aplicaciones», in E. Soria, J. Bravo eta J.M. Delgado (arg.), *Las élites en la época moderna: la Monarquía Hispánica, Nuevas Perspectivas*, Universidad de Córdoba, 1, 77-112.
- Klein, H. (2017): «¿Hubo una crisis durante el siglo XVII en las América española?», in *El Gran Caribe en el siglo XVII: Economía, política y sociedad* konferentzia-zikloa, 2017ko azaroaren 15-17, <http://www.unmsm.edu.pe/eventos/adjuntos/Klein_¿Hubo_una_crisis_durante_el_siglo_XVII_en_la_América_Española_01-2018.pdf> [azkenekoz 2020-VI-1ean kontsultatua].
- Le Roy Ladurie, E. (1974): *The Peasants of Languedoc*, University of Illinois Press, Chicago.
- Lublinskaya, A.D. (1968): *French Absolutism: the crucial phase, 1620-1629*, Cambridge University Press, New York.
- Morineau, M. (1985): *Incroyables gazettes et fabuleux métaux. Les retours et trésors américains d'après les gazettes hollandaises (XVI-XVIII siècles)*, Maison des Sciences de l'Homme, Paris.
- Munck, T. (1994): *La Europa del siglo XVII. 1598-1700*, Ediciones Akal, Madrid.
- Parker, G. (2008): «Crisis and Catastrophe: The Global Crisis of the Seventeenth Century Reconsidered», *American Historical Review*, 113, 4, 1.053-1.079.
- Pomeranz, K. (2000): *The Great Divergence. China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton University Press, Princeton.
- Rabb, T. (1975): *The struggle for stability in Early Modern Europe*, Oxford University Press, New York.
- Romano, R. (1964): «Encore de la crise de 1619-1622», *Annales ESC*, 19, 31-37.
- , (1993): *Coyunturas Opuestas: La Crisis del Siglo XVII en Europa e Hispanoamérica*, Fideicomiso Historia de las Américas, Mexiko Hiria.
- Russell, C. (1990): *The Unrevolutionary England. 1603-1642*, The Hambledon Press, Londres.
- Schöffel, I. (1985): «Did Holland's Golden Age Coincide with a Period of Crisis?», in G. Parker eta L. Smith (arg.), *The General Crisis of the Seventeenth Century*, Routledge & Kegan Paul, Londres, 83-110.
- Schumpeter, J.A. (2002): *Kapitalismoa, Sozialismoa eta Demokrazia*, Klasikoak <<https://www.ehu.eus/ehg/klasikoak/>> [azkenekoz 2020-VI-3an kontsultatua].
- Shank, J.B. (2008): «Crisis: a useful category of Post-Social Scientific Historical Analysis?», *American Historical Review*, 113, 4, 1.090-1.099.
- Starn, R. (1971): «Historians and crisis», *Past and Present*, 52, 1, 3-22.

- Steensgaard, N. (1985): «The Seventeenth-century Crisis», in G. Parker eta L. Smith (arg.), *The General Crisis of the Seventeenth Century*, Routledge & Kegan Paul, Londres, 26-57.
- Sweezy, P. (1982): «Crítica», in R. Hilton (arg.), *La transición del feudalismo al capitalismo*, Barcelona, Editorial Crítica, 1977, 43-78.
- Trevor-Roper, H. (1982): «La crisis general del siglo XVII», in T. Aston (koor.), *Crisis en Europa. 1560-1660*, Alianza Editorial, Madril, 72-110.
- Wakeman, F. (1986): «China and the Seventeenth-Century Crisis», *Late Imperial China*, 7, 1, 1-26.
- Wallerstein, I. (1979): *El moderno sistema mundial. La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el siglo XVI*, Siglo Veintiuno Editores, Madril.

